

Nadzorstveni pomen morale, navad, tradicij itd.

Janez Pečar*

Malitiis hominum est obviandum.
(Človeški hudobiji je treba nasprotovati.)

Človeštvo je moralo že od vsega začetka razločevati dobro od zla, uravnjavati svoje potrebe in obvladovati nagone. Naučiti se je moralo tudi prilagajati in ljudje, kot normativna bitja so morali venomer ustvarjati potrebne regulatorne mehanizme, tako neformalne kot formalne. Neformalni, katerikoli že so se pretežno pojavljali kot nevidni dejavnik socializacije in prilagajevanja, kar se nam danes v postindustrijski družbi čestokrat zdi dokaj iluzorno. Toda človeštvo ni živelo v vakuumu, zato je iskalo najprimernejša sredstva za nastajanje poslušnosti in konformizma in za obvladovanje množic, zlasti podrejenih, ki so navadno morale ostajati ponižne in poslušne. Tudi danes ni dosti drugače, le da je prisila urejena in grožnja že vnaprej v glavnem jasna in razpoložljiva.

Glede na to je vsak življenjski stil, v katerikoli človeški družbi moral »proizvajati«
ustrezno vrednostno zavest in moralo v glavnem z nepisanimi pravili, ki so v procesih univerzalizacije omogočala uravnavanje vedenja v prav določene smeri t. i. socializacije.

Nobena socializacija pa ni mogoča brez kontrolnih mehanizmov in norm, ne glede na to, v kakšnih oblikah so (bile) in ne glede na to ali pomenijo pravice ali dolžnosti (ali oboje hkrati), kar zlasti pri nas radi ponavljamo za nekatere stvari. Skozi človeško delovanje, ob njem in z njim je moralo priti do takšnih norm kot so običaji in navade, pa tradicije, tja do morale kot najpomembnejše kontrolne inštanče, največkrat predvsem in povsem neformalne. Le-te so družbena sila, ki ljudi pripravljajo na posnemanje in poistenje, ustvarjanje, motiviranje, ponavljanje ter spoštovanje in navsezadnje skupno prizadevanje za uveljavljanje, četudi pogosto spontano, nezavestno in neusklajeno. Toda vedno karkoli je nastajalo je bilo odsev stopnje družbenega razvoja, tako gospodarskega, kulturnega, političnega, narodnostnega in še kakšnega, hkrati ko je marsikdaj šlo tudi za boj za obstanek, za obdržanje dominacije, za upiranje manipulaciji itd. In vse o čemer pišemo je imelo po Sumnerju »pomen za pravilnost, dostojnost, čistost, vljudnost, red, dolžnost, pravico, pravičnost, disci-

plino, spoštovanje, ubogljivost, sodelovanje in tovarištvo«. ¹ Vse to gotovo ni bilo brez pomena za oblikovanje tako osebnosti kot posameznika, skupin in družbe kot celote.

V ta namen obravnavamo navade, moralo, običaje in vse drugo kot možnost tistega dela »kontrolizacije«, ki ji je tudi deviantnost lahko pomembna skrb.

1. Ustaljene oblike medsebojnih (družbenih) razmerij

Za naš namen je izbranih le nekaj najpomembnejših oblik neformalnega vplivanja na vedenje, ki so odločilne tudi za kriminološko in kriminalno-politično razmišljanje. To so zlasti: **tradicije, navade, običaji, morala, rituali**, ki jih obravnavamo nekoliko podrobneje, medtem ko se le deloma ukvarjamo z **miti, tabuji, simboli, predsodki** in nekaterimi drugimi. Za vse je ključno, da so to bodisi zavestni bodisi nezavestni mehanizmi, ki **oblikujejo človeško obnašanje in medsebojna razmerja**, ljudje jih ponotranjajo, imajo pa navsezadnje tudi določeno prisilno vlogo in vzbujajo občutke krivde. Ker je tako, se potemtakem povezujejo tudi z deviantnostjo ali delujejo preprečevalno. Tega pa ni mogoče spregledati v človeški kontrolizaciji, ki se na področju vedenja neprestano srečuje z družbenimi situacijami, ki so ali niso regulirane, oziroma jih človeštvo skuša obvladovati, tudi s sredstvi, ki jih pozna že od nekdaj in ki neredko prihajajo v pravo, potem ko so jih nove generacije sprejele kot »tradicije mrtvih«, kolikor to spoznanje ponovimo za Marxom, ki je dejal: »Tradicija vseh mrtvih kot mora pritiska na mozeg živih.«

a) Tradicije

Tradicije, dosledno vzeto, so verovanja, občutki ali dejavnosti, oziroma duhovni produkti ali izročila prednikov, ki se prenašajo iz prejšnjih generacij na kasnejše in hkrati tudi dopolnjujejo. Vsakdo se že v otroštvu navzema lastnosti okoli sebe, posnema druge in se uči od drugih. Ponavljanje vsega sprejetega in kot kulturo prevzetega, mu omogoča prilagajanje okolju in ga varuje pred nevarnostmi. Glede na to in na različne možnosti in načine adaptacije so neredko tudi ovira za novosti, za boljše,

¹ Summer, s. 203.

* Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti UEK v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

sodobnejše, razumnejše in sposobnejše. Če bi se dosledno držali tradicij, potem ne bi bilo napredka niti razvoja in življenje bi stagniralo. Od tod seveda najrazličnejši konflikti, kajti upiranje tradicijam, njihovim pogledom na svet, normam, obveznemu vedenju, mišljenju, delovanju itd., se po navadi pojasnjuje kot kršitve, ki ustvarjajo odklanjanje in zavračanje tja do kaznovanja. Ponekod in v posameznih družbenih skupinah močno spoštujejo tradicije, ki po drugi strani vendarle pomenijo upoštevanje spoznanj iz preteklosti in tradicionalnost kot konzervirana preteklost predstavlja nadaljevanje v sedanjosti, kar ustvarja vtis stabilnosti in organizacije. To pa ni nepomembno tudi za čvrstost v vedenju, ki ga neredko označujejo s stereotipom. Zato starejši ali bolj izkušeni, kot pravi Sumner, uživajo avtoriteto v katerikoli primitivni skupini, kajti tradicije in navade, ki se medsebojno prepletajo, so močna prisila, ki pelje družbo po določenih poteh in davi svobodo.²

Od tod dobiva tradicionalizem tudi negativen priokus, kajti **zakoreninjenost življenjskih vzorcev**, navad in vsega, kar obravnavamo v tem sestavku, **postaja pogosto neprijeten konzervativizem**, ki mu najpogosteje ustreza tudi vedenjska konformnost. Ta je lahko marsikdaj in prenekateremu pogodu, toda tu ni pričakovati inovativnosti, če se spomnimo na Mertonove oblike prilagajanja. Kolikor to prenesemo na širše družbene razmere, v sociološkem in politološkem smislu, tradicija lahko tudi pomeni, da »idejnemu življenju družbe vladajo idejni in moralni stereotipi, predstave, ki so jih nabrale življenjske izkušnje mnogih rodov, ki so živeli v drugačnih življenjskih razmerah, ideologijah bivših vladajočih razredov ter miti in simboli, rojeni iz potreb že preseženih zgodovinskih situacij«.³ To spoznanje bi najbrž lahko uporabili tudi za naše razmere, ko je zlasti politični pa tudi družbeno gospodarski razvoj (in da ne rečemo tudi določene znanosti) obremenjen s predsodki iz preteklosti, ki ovirajo sedanost, da bi hitreje prišli iz svojih kriz. To gotovo spet spominja na tradicionalizem in konzervativizem, ki se omenjata v zvezi s tradicijami in ki jih tu želimo navezovati predvsem na vedenjskost v smislu kontrolizacije.

Tradicionalnost torej **poudarja ponavljanje modelov, stalnosti, trdnosti, neprestanosti in spoštljivosti** ter kolektivne modrosti preteklosti,

integrirane kot tradicija skupine. Zato ne prihaja zaman do ugotovitev o patriarhalnosti, ki jo pojasnjujejo kot zelo pomemben tip dominacije legitimnosti, ki pogosto (že po Webru) počiva na tradicijah.⁴

Neustrezno razumevanje tradicij je čestokrat tudi kamen spotike v pojasnjevanju virov znanja o političnem vedenju v razmerju do vedenja, ki ga inspirirajo ideologije.⁵

b) Navade

Že od izida Sumnerjeve, zelo čislane knjige »Folksways — A Study of the Sociological Importance of Usages, Manners, Customs, Mores and Morale« (prvič izšla leta 1906) so težave z opredeljevanjem navad. Razlaganja sovpadajo s pojasnjevanjem tradicij, razvad in nekaterih drugih pojmov, ki predstavljajo posamezne oblike družbene **prakse, pridobljene s ponavljanjem, posnemanjem, učenjem, prenašanjem** in podobnimi, na splošno netehničnimi dejavnostmi, pri katerih gre za tradicije in vzorovanja posameznikov. Zato se navade pogosto razločujejo od šeg, običajev, ljudske vztrajnosti in raznih »muh« ter podobno. Sam pojem navade ima tudi različne pomene v kulturi, antropologiji, sociologiji, socialni psihologiji itd.

Za naš namen in v zvezi z vedenjem bi rekli, da je navada določeno nagnjenje, ko posameznik v določenih položajih reagira avtomatično, na podlagi izkušenj ali vaje. Od tod že zdavnaj zanimanje za navade (tudi kriminalne), ki pojasnjujejo vedenje in njegove posamezne oblike in s tem v zvezi nastajajo tudi poskusi tako tipiziranja vedenja kot tipiziranja ljudi (deviantov). Glede na to razločujejo nezavestno ali reflektivno reagiranje od zavestnega navajenega reagiranja. Zato je navada dokaj avtomatizirano delovanje pogojeno z učenjem in druženjem z vrstniki in sploh z ljudmi (primerjaj psihologijo učenja).

Navade imajo pozitivno in negativno pomembnost in njihov glavni smoter je v omogočanju opravljanja prenekaterih rutinskih dejavnosti, in ne le-teh, marveč tudi mišljenja, sklepanja itd. To seveda vodi tudi do tega, da se posameznik celo **ob spremenjenih razmerah pogosto oklepa (starih) navad** (modus operandi pri storilcih kaznivih dejanjih), kar kaže na to, da je **navada določen način prilagajanja in družbeno**

² Prav tam, s. 26.

³ Riječnik sociologije i socialne psihologije, s. 663.

⁴ A Dictionary of Social Sciences, s. 723.

⁵ Prav tam, s. 724.

naučeno vedenje, ki je neomejeno glede na svoje oblike. Zato se pogosto povezuje z delom. Z navadami se srečujemo v psihologiji in socialnem delu, v organizacijskih znanostih, kriminologiji, kriminalistiki itd.

Ljudje se navad, kot družbeno priznanega ravnanja, pridržujejo brez formalnih sankcij, torej predvsem nezavedno. Toda po drugi strani, navade pogosto prehajajo v običaje, ceremonije ali celo rituale, ki pomenijo trdovratno ponavljanje navad in lahko tudi neformalno delujejo kot pritiski.

c) Običaji

Običaj naj bi bil splošnejši od navade. Navada je predvsem lastnost posameznika, medtem ko je običaj sinonim za celovitejše področje navad, čeprav v literaturi ne delajo posebno ostrih razločkov. Običaji so trdneje v zavesti ljudi kot navade, zato jih ljudje sprejemajo, izpopolnjujejo, jih bolj upoštevajo in tudi ravnanje po običajih je navadno bolj zaželeno in pričakovano.

Do običajev torej prihaja z **dolgotrajnejšim in širšim ponavljanjem navad**, ki sčasoma postanejo obvezne za pripadnike posameznih družbenih skupin ali slojev in dobivajo tako etično kot filozofsko uporabnost v blaginji okolja, v katerem nastajajo ali rastejo. Prav zato običaji nastajajo dokaj počasi in prav tako zelo počasi izginjajo. V predindustrijski družbi so običaji regulirali večino življenja na najrazličnejših področjih, zaradi česar imajo prenekateri izmed njih, čeprav izgubljajo svojo moč v postindustrijski družbi, svojo konzervativno in celo reakcionarno vlogo (primerjaj: krvno maščevanje pri nas ob koncu drugega tisočletja).

Običaje delijo na **splošne in posebne**. Splošni so tisti, ki jih upoštevajo vsi pripadniki neke družbene skupine, kar pomeni, da so običaji določena pravila in družbene konvencije, medtem ko so posebni običaji predvsem pravila kake razredne morale, pa moda, poklicni običaji,⁶ itd.

V sociološkem in antropološkem smislu so **vsi dogodki v človekovem življenju povezani z določenimi običaji** od rojstva do smrti in prav tako na posameznih področjih, oziroma dejavnostih (npr. žetev, prazniki itd.). Lukić pravi, da je običaj — norma, ki je obvezna samo na podlagi svoje dolge tradicije. Poseg starosti, ki mu daje

avtoriteto, druge vrednosti in obveznosti,⁷ vendar dolgo spoštovani običaji preraščajo v moralo. Od tod težnja, da se običaje z moralo prevzemajo v zakone oziroma pravo.

Običaji imajo kot izraz kolektivne družbene in narodne zavesti svojo vrednost, zato prenekateri tudi **obnavljajo iz pozabe**, hkrati ko posamezni postajajo neživljenjski, nesodobni in včasih celo škodljivi.

d) Rituali

Za ritual je značilno, da predstavlja tiste načine predpisanega formalnega vedenja, ki nima neposrednih tehnoloških posledic. **Predpisanost** je navadno **določena s kulturnimi tradicijami**, čeprav lahko v posameznih primerih pomeni spontano inventivnost posameznika. Ritualne dejavnosti so simbolične⁸ in so **povezane z besedami, kretnjami, znamenji oziroma znaki**, pa tudi z glasbo, ritmičnimi gibanji itd. V primitivnih družbah je ritualnost prevladujoča metoda dejavnosti, in primitivne religioznosti se pogosto v celoti odvijajo ritualno.⁹

Za antropologe je ritual vedno družbena navada, sankcionirana s tradicionalnostjo, medtem ko ga psihoanalitiki razlagajo kot predpisano in podrobno izdelano vedenje, ki ga samohotno izvaja posameznik kot nekakšno nevrotično reagiranje. So pa še druge razlage ritualnosti, ki posegajo na posamezna področja, zlasti religioznosti in celo justice.

Tako je ritual, ne le formalnost, ampak tudi namenskost. Podoben je etiketi, je formalna oblika vedenja, pri čemer pogosto v svojih izražanjih vsebuje razna verovanja in nadnaravne sile ali dejavnosti. Po drugi strani pa je zopet način, s katerim se nadzoruje človekovo delovanje in to predvsem simboličnega pomena, katerega posledice so družbeno sankcionirane.¹⁰ S tem v zvezi Sumner omenja t. i. »justični kanibalizem«, ki uničuje posameznike, oziroma njihova telesa na predpisane načine, npr. s sežiganjem, z obešanjem, streljanjem ali kako drugače, toda vedno z nekakšno predpisanostjo kot ritual ali sakralno ceremonijo. Ritual usmrtnitve je čestokrat podoben ritualu žrtvovanja (sacrifice).

Ritual je torej v bistvu vrsta obredov, ki so predvideni za opravljanje določenih vlog (npr. v

⁷ Lukić, s. 484.

⁸ A. Dictionary of Social Sciences, s. 607.

⁹ Summer, s. 607.

¹⁰ A. Dictionary of Social Sciences, s. 608.

⁶ Riječnik sociologije in socialne psihologije, s. 405.

pravosodju, pri religijah itd.) in najrazličnejših dejavnostih. Zato razločujejo ritual poroke, ritual očiščenja, porodni ritual, ritual polnoletnosti, ritual vpeljevanja (s katerim posameznika včlanijo v določeno zaključeno skupino) itd. V kriminologiji poznamo npr. ritualne umore, ki jih še danes izvajajo pri posameznih plemenih v Afriki in ne le tam. Umor Sharon Tate v noči 9. avgusta 1969, ki ga je storil Charles Manson s tremi ženskami, se šteje za nekakšen ritualni umor, v katerem so storilci, obsedeni z idejo o »univerzalni destruktiji« s karizmatičnim voditeljem (Mansonom) in pod vplivom svoje »filozofije žrtvovanja človeških življenj«, v boju zoper družbo svinj, vzeli življenje noseči filmski igralki Sharon Tate (primerjaj tudi masovni samomor v George Townu — Gvajana). Kolikor pozvzamemo spoznanja o ritualu so zanj pomembni: togost in določenost pravil, slovesna in institucionalizirana dejavnost, predstavitev določenih norm, vrednot, ciljev in pričakovanj, moralna avtoriteta ter jezik ali besede s skrivnimi pomeni, ki so razumljivi le tistim, ki ritual izvajajo (oziroma tistim, ki so »inside«).¹³

Z rituali se, kot je že omenjeno nujno povezujejo **obredi** in razni **ceremoniali**. Pod **ceremoniali** razumemo izražanje skupnih občutkov in navad z bolj ali manj formalno določeno dejavnostjo vsebinsko simbolične narave in ob prav določenem dogodku oziroma trenutku. Danes se ob ceremonijah pogosto uporabljajo določeni predmeti, kot npr. zastave, križi in sploh predmeti oziroma znaki raznih vrst, pa tudi razne jedi in pijače. Ceremonije imajo pogosto namen uravnjavati nekatera čustva in sploh opravljajo v družbenih skupnostih naslednje vloge: pomagajo izražati, prenašati ali nadaljevati posamezna čustva ali vrednote, ohranjati vrednote in občutke pred dvomi oziroma nasprotovanjem in krepiti solidarnost udeležencev.¹⁴ V tem se ceremoniali težko razločujejo od ritualov, morda je pomembno, da ceremonije lahko vključujejo več ritualov, čeprav to ni edino razločevanje.

Obrede pogosto razumejo kot rituale, ki so blizu svečanostim in jih dostikrat povezujejo z verskimi nameni. Pomenijo »celoto predpisanih postopkov, ceremonij za opravljanje kulta ali

kulturnih dejanj. Obredje v širšem smislu pa pomeni sleherni, ne samo religiozni kult, ki zahteva ceremonial«. ¹⁵ Vendar obrede različno razlagajo, odvisno ali gre za etnološka, sociološka, antropološka ali kakšna druga pojasnila. Hkrati imajo različen pomen tudi glede na to, za kaj pri njih sploh gre in kaj z njimi želijo doseči. Od tod negativni obredi (ki vsebujejo prepovedi), pa pozitivni kot: imitativni, komemorativni, žrtvovalni, žalovalni itd., in svečani, koledarski, obredi marginalnosti, prehodnosti, priključevanja itd.

Teoretično jih različno pojasnjujejo: kot obliko človeških komunikacij, kot način govora, kot izraz moči tistega, ki jih izvaja, kot možnost izražanja tistega, kar pomeni izvajalcu¹⁶ itd. Glede na to je **obredje čedalje manj navezano na religioznost** in se vedno bolj razširja na družbene dejavnosti in gre pri njih torej za očitno sekularizacijo.

e) Morala

Od vsega o čemer pišemo v tem sestavku je še največ znanja o morali, ki v nekem smislu obsega tudi vse, o čemer je bilo govora doslej v tem pisanju. Kajti **morala je celokupnost družbenih neformalnih norm**, ki so sicer nesankcionirane, toda družba in njene skupine jih »vsiljujejo« s ponotranjanjem, s privzeganjem občutkov krivde, z ustvarjanjem zavesti, s sprejemanjem vrednot, stališč, mnenj, mišljenj, meril itd., pa s humanizacijo, poklicnimi standardi itd., skratka venomer in neprestano z **razločevanjem med dobrim in zlim**.

Morala ima predvsem dva pomena; predstavlja osebna merila posameznika ali njegovih skupin, s katerimi se identificira (primerjaj: kriminalne skupine) ali je dejansko vedenje posameznika. Glede na to je morala **najmočnejša oblika družbeno predpisanega obnašanja** in hkrati najspecifičnejši **mehanizem**, ki je kljub zunanjim »pritiskom« kot notranji dejavnik med najuspešnejšimi izmed vseh in zato dokaj **avtonomen** in osebno seveda predvsem **neodtujen nadzorstveni mehanizem**, kolikor na moralo gledamo z zornega kota »kontrolizacije«.

V bistvu gre za »osebno moralo« (čeprav so še druge), kajti posameznik v procesu svoje socializacije od rojstva naprej spoznava, da je v svojih interakcijah odvisen od prilagajanja drugim, ki

¹¹ Summer, s. 287.

¹² Glej npr. Murder »What Dunit« s. 362 do 363; Ritual murders in Nigeria International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology 32, 1988, 1, s. 37 do 43.

¹³ Hoefnagels, s. 163.

¹⁴ A Dictionary of Social Sciences; s. 82 in 83.

¹⁵ »Družboslovje«, Leksikon Cankarjeve založbe, s. 199.

¹⁶ Sociološki leksikon, s. 416.

vedno pozitivno ali negativno sankcionirajo njegovo ravnanje in ga v nekem smislu vodijo, čeprav to ni samo pasivni proces. Toda neprijetnosti ali nagrajevanja, ki jih doživlja, mu privzgapajo notranje sankcije v obliki krivde (glej npr. kriminološko teorijo o racionalizaciji) za storjeno zlo in zadovoljstvo za opravljeno dobro.

S tem pa postaja morala izraz družbene zavesti in sestavina ideološke nadgradnje, na katero vplivajo filozofija, znanost, umetnost, vera, pravo, običaji itd., tja do politike, kulture, gospodarstva ter seveda tudi narobe. Najpomembnejše družbene skupine za ustvarjanje morale so razredi oziroma sloji, katerih morala se pogosto tudi razlikuje, čepravno obstajajo posamezne moralne norme, ki so imanentne ali identične vsem moralnim sistemom. To seveda ne izključuje dejstva, da si vsaka družba gradi svojo moralnost, svoje moralne kodekse, na katere naletimo že pri posameznih poklicnih in drugih skupinah (primerjaj kriminalno podzemlje, mafija, kriminalne družbe itd.).

Od tod seveda zahteve, da se **pripadnik posameznih skupin ali družbe vede v skladu s prevladujočo moralo**, da v njenem kontekstu oblikuje svojo zavest ter ravna in deluje primerno svoji vesti, ki mu omogoča razločevanje med dobrim in zlim. Zato **moralnost posameznika** hkrati **pomeni določen družbeni (moralni) odnos**, s katerim vzpostavlja svoja razmerja s širšim (ali ožjim) družbenim okoljem. V tem odnosu se izraža njegovo upoštevanje moralnih norm ali kršitve, ki so neredko tudi odklon od norm, te pa niso sankcionirane samo moralno, ampak tudi drugače od mehanizmov izven posameznika (država, pravo, samoupravljanje itd.).

Zato veliko razpravljajo o večpomenskosti morale, o njeni indikativnosti, o moralnih dolžnostih, o moralnih občutkih in potrebah, o moralnem realizmu, o moralnem redu, o interni in eksterni morali, o zasebni in javni morali, o moralnem sentimentu tja do greha in vesti, o avtoritativni in demokratični morali ter notranjih in zunanjih moralnih sankcijah o tradicionalni in novi morali in še marsičem,¹⁷ nenazadnje tudi o moralni kodeksih, ki so, ali ki bi jih bilo treba oblikovati za posamezne skupine ljudi, katere (zlasti v družbi) opravljajo pomembne vloge. Nenazadnje se nam v zadnjem času **znova oglašča potreba po ustrezni socialistični morali**, po morali aspiracije, po oblikovanju moralnih

sodb in določenem moralizmu, potrebnem za izhod iz naših kriz različnih vrst.

S tem v zvezi se pojavlja »morala« glede na zahteve in potrebe na posameznih področjih, kot so politična, gospodarska, vojaška itd. Sprašujemo se, kakšna je delavska morala? Hkrati ko posamezne discipline prav tako specifično pojasnjujejo moralo in moralna vprašanja, odvisno ali gre za filozofijo, sociologijo, psihologijo, antropologijo itd.

Glede na vse to ima **morala velik pomen za kriminologijo in kriminalno politiko, pravo, zlasti kazensko** itd. V teh disciplinah morajo upoštevati javni, skupinski ter posamični moralni sentiment, moralo skupnosti, in ob moralnih in pravnih normah razločevati med dobrim in zlom ter z njima iskati možnosti za nastajanje deviantnosti po eni, in razloge za njeno preprečevanje po drugi strani. V tem kontekstu nastajajo tudi moralne obsodbe ali uradno zaznamovanje kršiteljev bodisi morale bodisi prava.

f) Druge možnosti vplivanja na vedenje

K drugim možnostim podobnega vplivanja na vedenje in sploh ravnanje ljudi lahko štejemo med drugim še razne **mite, legende, bajke in povesti, tabuje, simbole, znamenja ali znake, predsodke, izkušnje in poglede**, tja do raznih, **totemov, magije, amuletov, mode in raznih »muh«, fraz** itd. Za naš namen in v kontrolnem smislu bi se nekoliko podrobneje lotil le nekaterih izmed njih.

Miti. Mite predvsem razločujejo v antropološkem smislu. Pri tem gre v glavnem za pripovedi oziroma verovanja z religiozno ali kulturno vsebino. Miti izražajo ali vraževerje ali pa zapolnjujejo primitivno kulturo s kodificiranjem raznih prepričanj in z zagotavljanjem morale. Oboje ima določen **regulativni pomen**. V sociologiji in politologiji pa so miti domena vrednot, svetovno nazorskih pogledov in religij, ki vsebujejo moralna razpoloženja, pričakovanja, povišujejo cilje itd. ter s tem **navdihujejo tako vodnike kot vodene** za ustrezne namene.

Miti navadno vsebujejo dosti fanatizma in izpopolnjujejo praznike, in nenazadnje razlaganje zaradi neznanja in drugih pomanjkljivosti. Služijo tudi kot sredstva za nastajanje raznih pojavov v svetu. Mit se razločuje od legende, povesti, bajke ipd.

Tabuji. Le-ti so v primerjavi z ritualom ali prepovedi ali omejitve. Zato jih **omenjajo v zvezi**

¹⁷ Lukić, v Sociologija morale.

z **družbenim nadzorom**, čeprav imajo pogosto močne nezavestne sestavine in predstavljajo nasprotje prenekaterim pravilom ali področjem. Po svojem izvoru so imeli predvsem religiozno vsebino. Kasneje pa se izraz »tabu« omenja z mnogimi drugimi možnostmi, nenazadnje v **raznih družbenih zadevah in celo v politiki**. Pri tem je pomemben predvsem poudarek. V sodobnosti velja za tabu, da se uporablja v tistih razmerah, v katerih so vrednote ali stališča, izražena v pomenu nevarnega vedenja,¹⁸ s čimer imajo **tabuji dvojno vlogo**: klasificirajo in identificirajo prestopke ter institucionalno določajo nevarnost. Iz religiozne uporabnosti je torej tabuiranje prešlo v dokaj metaforično področje kot družbena prepoved z iracionalno konotacijo, ki ji čestokrat sledi tudi kaznovanje. Sumner loči tabuje v destruktivne in protektivne.¹⁹

Predsodki so negativna in neugodna mnenja ali stališča do določenih skupin ali posameznikov, ki jih označujejo **stereotipna prepričanja**. Nekateri viri ugotavljajo, da so predsodki lahko tudi ugodna mnenja ali ocene nečesa ali nekoga. Toda za obdobje je ključno, da se tovrstno razsojanje dogaja brez ustreznih argumentov in najpogosteje brez dopuščanja možnosti nasprotnega dokazovanja. Največkrat gre za stereotipno, neznanstveno, dogmatsko in hipotetično prepričanje, ki temelji na nepreverjenih podatkih, lažnih avtoritetah ali vrednotenjih (primerjaj v zadnjem času stališča o Slovencih in posameznih dogodkih v Sloveniji pri ljudeh od drugod v Jugoslaviji, ki razpravljajo o t. i. »slovenskem sindromu«). Predsodki navadno ogrožajo pomembne vrednosti ali norme, sprejete v določeni kulturi, hkrati ko v psihološkem smislu pri nosilcih pomenijo specifične vidike kognitivnega procesa v njihovih stališčih. Psihoanalitična pojasnjevanja pa kažejo na iracionalne vloge znotraj psihične ekonomije posameznika z njegovimi stališči.

Predsodki, ki jih je pogosto težko spremeniti so verske, razredne, rasne, spolne, etične, narodnostne, politične in še kakšne druge narave in so izraz dosežene socializacije, posledica frustrativnih doživljanj, antipatij, rezultat prav določenega racionaliziranja itd. Za naše razmere je zlasti **šovinizem znan predsodek**. K predsodkom sodijo tudi temporocentrizem, etnocentrizem, sociocentrizem itd. Predsodke ločijo na **aktivne in pasivne** in pojasnjujejo posamezne

faze tega procesa in stopnje njihovega delovanja, med katerimi zadnji gotovo pomeni iztrebljanje ljudi, zoper katere se bori predsodek.

Predsodke tudi pojasnjujejo s segregacijami, diskriminacijami in sploh sovražnostjo do drugih, kolikor gre seveda za negativne predsodke, pozitivni v literaturi niso tako skrbno obdelani kot negativni. Oboji pa so predvsem čustveni.

Simboli so uporabljeni tudi v pomenu znaka, posebno če gre za simboliziranje nečesa ali nekoga. Podoben sinonim je tudi **emblem, signal** itd. Vsi izražajo določeno pomenskost. Zato je simbol v najširšem smislu vse, kar je **namesto nečesa drugega**, čeprav imajo vsi simboli v glavnem neko svojo posebno vsebinskost. Za simbole je ključno, da so predvsem stvar dogovora in veljajo za uporabnike, to je tiste, ki so se sporazumeli za nek simbol. Glede na pojasnjevanje dogovora imajo simboli semantično, sintaktično, pragmatično in aksiološko vlogo. Seveda ne gre prezreti pomena simbolov v sociologiji, filozofiji, politični znanosti in nenazadnje v kriminologiji (primerjaj npr. simbolični interakcionizem iz socialne psihologije).

Simboli so področje sporazumevanja med ljudmi in imajo predvsem psihološko vsebino. S simboli sporočamo drugim svoja **hotenja, namene, čustva** in to od jezika, govora, prek znakov, do mimike ali še kako drugače tja do »statusnih« simbolov. Zato misel, da se vsako dejanje lahko uporablja kot simbol, ni čisto brez utemeljenosti, čeravno so zoper to ugotovitev tudi ugovori in razmišljanja o tem, kaj je lahko simbol in kaj vse lahko pomeni kot sporočilo drugim.

Drugih možnosti vplivanja, čeprav so nekatere načete v literaturi ali uporabne v življenjski praksi za kakršnekoli komunikacije med ljudmi, se ne lotevamo, ker za kontrolizacijo, čeravno za neformalno, ne pomenijo ključnih sredstev. Z opisanimi pa smo hoteli predvsem pripraviti teren za nadzorstveno razmišljanje.

2. Opisana »sredstva« kot moč in mehanizmi delovanja

Po daljšem, čeprav samo najnujnejšem opisu, prilagojenem za nadzorstveno razmišljanje se samo od sebe ponuja vprašanje, **kako sploh delujejo ti mehanizmi na ljudi**, in kakšen je njihov pomen v kontrolizaciji vedenja? Gotovo je, da vsi, od običajev, navad, ritualov, morale, simbolov itd. vplivajo na človekovo socializacijo

¹⁸ A Dictionary of Social Sciences, s. 75.

¹⁹ Summer, s. 43.

Zato gre predvsem v socializaciji iskati njihovo pomenskost, saj predstavljajo večino tistega, kar socializacija sploh vsebuje, le da je »ta socializacija« skozi imenovane mehanizme zastavljena z drugačnega zornega kota, kot je to navadno. To je zelo očitno že pri Sumnerju, ki je pred več kot osemdesetimi leti opisoval običaje, rituale, navade in vse drugo v kontekstu celovitega življenja, od rojevanja, prek mode in umiranja, tja do oblik justifikacije, ki vedno tako ali drugače izražajo kulturno-zgodovinsko stopnjo človeških skupin kjerkoli po svetu. Torej njihov **ključni pomen** je **socializacijski** in v tem okviru se dogaja vse drugo. Še posebej pa omenjamo naslednje:

— **Sugestivnost**, čeprav je sama po sebi lastnost vplivanja, je nedvomno v smislu upoštevanja mitov, navad, ritualov, moralnih simbolov, itd. sredstvo za privajanje k poslušnosti in konformizmu. Iz nje izhajajo moč, ugled, prednačenje, vzorovanje in ponujanje modelov, ki vsebujejo prepričevanje, motiviranje, navajanje, do tekmovanja in prisiljevana.

— **Upoštevanje** teh mehanizmov je navadno merilo za ločevanje konformizma od nekonformizma, dobrega od zla, pa lojalnosti, spoštljivosti, čaščenja, občutkov, čustev itd. Kršitve prinašajo sram, krivdo, odgovornost in kazni, stigma in izločitev. V prejšnjih zgodovinskih obdobjih celo usmrtitve, ki so bile vsakdanji pojav, glede na krutost ravnanja z devianti.

— Ker gre za neformalne mehanizme vplivanja, v številni pritiske, je njihovo **moč iskati predvsem v posnemanju**. Za njihovo doseganje pa med zunanjimi in notranjimi sankcijami ni toliko vrzeli, ker poslušnost temelji na vesti oziroma zavesti, ustvarjeni skozi stoletje in preneseni z ene generacije na drugo, ne-redko kot kultura, ki je nastala pod najrazličnejšimi vplivi, od vere in umetnosti do filozofije. S tem pa seveda ni rečeno, da življenje ob morali, ritualih, navadah itd. ne poteka brez muk in kritike.

— Toda poslušnost in pokorščina se pogosteje dosežeta s silami **nujnosti izogibanja konfliktnosti in razumevanja razmer** ter identificiranja kot je to formalno s pravom in represijo. Četudi neformalni mehanizmi niso brez represije, pa je možnost prostovoljnega sprejemanja vrednot z njimi vendarle lahko sprejemljivejša, ker ljudem ne jemlje toliko ponosa in zaupanja vase, čeravno preteklost tudi ob formalnem pravu ni minila brez maščevanja in kaznovanja.

— **Slaba vest**, četudi v sinkretičnih družbah, je **gibalo in motiv** tako za vsiljevanje po eni, kot za upoštevanje vrednot po drugi strani. Iz nje pa nastajajo najrazličnejše sankcije, od individualnega samomora do množičnega poboja neposlušnih.

— Vedenjski modeli, standardi in pravila se spoštujejo **pod najrazličnejšimi neformalnimi pritiski**, z avtoriteto dominantnih skupin, s približevanjem, s privlačenjem in zbiranjem posameznikov, ki tako blažijo motnje in konflikte, zmanjšujejo razlike med nasprotujočimi si vrednotami, skratka discipliniranje poteka po poteh t. i. **moralnega prava**.

3. Sankcije

Iz vzdušja mehanizmov, ki jih opisujemo, gotovo izhaja (in zlasti v preteklosti je bilo to nujno) določena primitivna **pravičnost**, ki zaradi vzdrževanja svojih pomenov, kakorkoli pridobljenih in napredovanih, **ni mogla brez sankcij**. Le-te se uporabljajo glede na zmogljivost in moč posameznih virov. Le-ti se s svojimi mehanizmi kjerkoli, zlasti pa v primarnih in sekundarnih skupinah vmešavajo v družbeno moralne situacije, z opazovanjem, ocenjevanjem in vrednotenjem, posredovanjem, zastraševanjem in kaznovanjem, kjerkoli je to potrebno in kjer zahtevano posnemanje pričakovanega ravnanja ne poteka v redu.

Zato ni pretirano reči, da se v družini, v šoli, v katerihkoli skupinah, slojih in družbi discipliniramo predvsem zaradi stisk in bolečin, ki nam jih povzročajo vsi tisti, ki menijo, da se posameznik ne ravna po predvidenih poteh obnašanja, pa to sodi v neke konvencionalno dognane oblike vedenja. Od tod prenekatero **družbene sankcije**, ki ne izhajajo iz pisanega prava, marveč iz **navad, običajev, morale, predsodkov** itd. Kot sankcije zaradi (včasih tudi iracionalno in čustveno dognanih kršitev se uporabljajo izogibanje, zasmehovanje, spogledovanje, opravljanje, pa izločitev, izgon, ostrakizem, maščevanje (tudi krvno), tja do groženj in raznih zastraševalnih ukrepov in nazadnje destrukcija devianta.

Iz zgodovine ali iz življenja primitivnejših skupin poznamo sežiganje vdov, ubijanje ostarelih in onemoglih, zametavanje otrok in njihovo prodajanje, uničevanje pohabljenih in nezmožnih itd., tja do krutega ravnanja s kršitelji,

nađ katerimi so se znašali z zavidljivo ustvarjalnostjo prizadajanja bolečin in trpljenja. **Preteklost je imela na razpolago številna sredstva prisiljevanja**, ki so izhajala bodisi iz morale bodisi iz javnega mnenja, ki je na mnogih področjih ustvarilo svoje zahteve, katerih uresničevanje je zagotavljalo s specifičnimi sankcijami, kolikor posnemanje zaželenega vedenja ni bilo ustrezno in kolikor je bila zavest ljudi preveč diferencirana. Religije s svojimi izhodišči in »greh« pri tem miso imeli majhne vloge, zato tudi neformalne sankcije niso bile brez pomena. V glavnem so bile edino in najbolj učinkovito sredstvo za doseganje družbenega konformizma, ki je bil kakorkoli potreben za obstoj in delovanje katerihkoli skupin. Od tod seveda **pritiske in prisila za zlo ter nagrajevanje za pričakovano vedenje** (kot pozitivna sankcija), ki so izhajali iz treh vrst moči: legitimne, referenčne in ekspertne.²⁰

4. Nadzorstvene interakcije

Upoštevanje morale in vsega drugega, s čimer se ukvarjamo v tem sestavku, ki tako ali drugače prispeva k morali, poteka ob rabi negativnih ali pozitivnih sankcij in s procesi učenja oziroma posnemanja. Na splošno bi rekli z **moralno kontrolo**, ki je danes (ob naši inflaciji prava) pomagajo tudi norme države in drugih mehanizmov moči, ki jih lahko izdajajo, se uresničujejo ali zagotavljajo nameni neformalnih kontrolnih sredstev, ki se kakorkoli navezujejo na dejavnosti, ki niso pravnoformalne.

Kolikor gre za konfliktnost moralnih norm, spopade z navadami, običaji (pozitivnimi in negativnimi), predsodki, simboli itd., se le ti rešujejo z individualnim ali skupinskim odzivanjem (reagiranjem), pogosto tudi čustveno in iracionalno, z nevrotičnim in impulzivnim poseganjem ter maščevalnostjo (primerjaj: na Slovenskem je še vedno več kot polovica anketirancev za smrtno kazen, kot ugotavlja raziskava SJM). Na ta način nastajajo določeni odnosi, v katerih ima vsaka stran (nadzorovani, nadzorovanec) svoje vloge, ki so neredko zelo zamotane in se rešujejo odvisno od krivde, moči, možnosti, priložnosti in še marsičesa, tako na eni kot na drugi strani. **Kajti vsaka plat (stranka) ima lahko svojo moralo in prav zato je vsiljevanje**

po eni in podrejanje po drugi strani lahko močno problematično, sporno, nedosegljivo in vprašljivo. Zato prihaja do različnih položajev, v katerih ni mogoče računati le na konformizem, marveč tudi na druge oblike prilagajanja, ki jih poznamo že po R. Mertonu (so pa še drugi poskusi razvrščanja stopenj adaptacije), tja do upiranja.

Pri tem je seveda pogosto računati tudi s tem, da sile kake skupnosti slabijo, da se **»vrednote«** (oziroma morala, običaji in navade) **spreminjajo**, da je stopnja tolerantnosti pri posameznih članih različna, da avtoriteta peša itd., kar vpliva na zmogljivost »vsiljevanja« konformizma. Zato so situacije, v katerih se zagotavlja »poslušnost« lahko težavne in problematične, čeprav so lahko še tako dobro regulirane in jasne obema akterjema oziroma protagonistoma v morebitni konfliktni situaciji. Ker pa so pogosto odnosi še (morda bi lahko rekli tudi postopki za obravnavanje) različno urejeni (ali sploh neurejeni), tudi ni vedno jasno kaj sta **dolžnost in pravica** ene ali druge strani.

a) Nadziranec

Nadzirancu ustvarjajo kršitve slabo vest (kolikor ne živi npr. v »moralnem vakuumu«) in če si ne prizadeva za inovacije na področju konformizma. Slaba vest ni samo pot k poboljšanju ali spreminjanju, k poslušnosti ali ubogljivosti, ampak je lahko tudi vzrok za samokaznovanje, nenazadnje celo z odvzemom lastnega življenja. Čeprav posameznik svoje občutke lahko racionalizira, vendar po drugi strani sam sebe šteje za prestopnika, ker se ni npr. držal moralnih pravil, rituala, običajev, ni upošteval sprejetih navad ali je ravnal v nasprotju z njimi. V smislu »korekcije« se gotovo največ pričakuje od samega »kršitelja« in njegovega odnosa do »stvari« in seveda tudi do tistih, katerih dogovore ali sporazume je kršil ali ogrožal (kršenje sporazumov in dogovorov, poslovnih navad in običajev je pri nas postalo zelo vsakdanje, od tod toliko pozivov na odgovornost), pa so s tem postali prizadeti. Zato ga lahko obsojajo, prezirajo in še kaj.

Toda za nadziranca je pomembno, da **popušča pritiskom skupine** (družbe) in da sledi njenim vrednotam, pričakovanjem, težnjam in ciljem, četudi gre največkrat za stereotipno vedenje ali obnašanje. Ključni so tudi motiviranost, individualna učinkovitost in predvsem zadovoljstvo,

²⁰ Glej Riječnik sociologije i socialne psihologije, s. 297.

ki ga čuti ob upoštevanju pričakovanega ravnanja. To je lahko odvisno tudi od tega ali ga izkušnje podpirajo v prepričanju, da dela tako, kot zahtevajo drugi, ali narobe. Z neupoštevanjem »pravila« mora pričakovati tudi neko reakcijo.

b) Nadzorovalec

Ne glede na to, kdo je in ali jih je več, ali gre kar za skupino, kolikor nista posredi tolerantnost in neznatnejši »prestop« , ki ga ni treba videti, navadno s pojavom nastaja odnos z deviantom, ki ga nato bodisi posamezniki bodisi skupine največkrat »procesirajo«. Podobe iz preteklosti v prenekaterih zgodovinskih knjigah in opisi ravnanja z devianti kažejo, v kakšnih razmerjih je potekal »postopek«, tako da se vprašamo, ali je to res lahko »cena« za današnji (ali takratni) konformizem in ali se je svoboda res lahko rojevala za ceno tolikšnega nasilja nad ljudmi. Kolikor so sprejemanje, odobravanje in celo nagrajevanje glede na njihovo rabo v manjšini, pa je seveda »prisiljevanje« v različnih oblikah pretežno sredstvo za doseganje poslušnosti. Čuvaji, redarji, moralisti, tradicionalisti, konformisti itd. neprestano ukrepajo ob različnih dogodkih in zoper tiste, ki se ne ravnaajo skladno s »pravili«, izhajajočimi iz »konvencij« predvsem preteklosti in pomenijo standarde, modele, vzorce itd. ter pravila skupine (ali družbe), ki meni, da so potrebni za socializacijo.

5. Konformnost — socializacija

Nedvomno je namen navad, običajev, morale itd. udejanjanje socializacije in družbenega konformizma, ki pa morata venomer popuščati pritiskom in se sčasoma tudi spreminjati. Od tod seveda prihaja do procesov, v katerih včerajšnje vrednote postajajo današnje antivrednote in ko je tisto, kar je bilo pred desetletji še »sveto«, nenadoma postalo »neumnost« in ko le premagovanje konformnosti pomeni razvoj ipd. Toda brez socializacije in konformnosti v nobeni družbi ne gre in zato sta nekonformizem in protikonformizem največkrat nezaželena pojava, ki ju povsod različno zavzeto preganjajo.

Konformizem, ki pretežno veje iz tradicij, ritualov, obredov in ceremonialov, pa predsodkov, mitov, tabujev itd. je vedenje, ki ga določajo različne norme, vloge in standardi skupin,

katerim posameznik pripada. Vendar konformizem pojasnjujejo s treh različnih izhodišč. Po prvem je to podrejanje, vdanost, ljubezen, poistenje, posnemanje, gledanje vase itd., kot lastnost osebe, po drugem naj bi šlo v navedenem smislu za odnos do družbe in po tretjem, kolikor gre za socialne agregate, pa se njihova homogenost razume kot konformnost.²¹ Zato ne prihaja zaman do tega, da konformnost enačijo tudi s prilagajanjem, v katerem posameznik išče in utrjuje svojo harmoničnost, ravnovesje, razmerja in razmere z drugimi organizmi, kar je po drugi plati prav tako socializacija, ki pomeni proces, v katerem se posameznik uči prilagajati svoje vedenje skupini, v kateri živi.²²

Vse, kar obravnavamo v tem sestavku, sodi v proces prilagajanja, konformiranja in socializacije, ali kot bi lahko rekli, konvencionalizacije. Pri vseh je posameznik podvržen določenim omejitvam, pritiskom, tujim prepričanjem, vsiljevanju, grožnjam in zastraševanju. Nanje se privaja in jih sčasoma sprejema kot navade, običaje itd., oziroma kot moralo, brez katere ne bi mogli živeti v skupnosti (različnih vrst). Le-ta nam venomer postavlja nenazadnje tudi napisana »napotila« kako ravnati kot »minimum« in sožitje med ljudmi, o katerih imamo še različna mnenja, stališča, ideje, ideale, poglede in ne le predsodke. V tem kontekstu ima že samo ponavljanje, upoštevanje in ravnanje po pravilih določeno kontrolno funkcijo, ne da bi pri tem upoštevali še reakcije na kršitve ali sprejemanje določenih vedenjskih modelov iz formalnega prava države.

6. Konzervativizem — tradicionalizem

S ponavljanjem in doslednim upoštevanjem navad, običajev in marsičesa, kar je načeto v tem pisanju, se vzdržuje tudi določeni tradicionalizem oziroma konzervativizem.

Konzervativizem je prizadevanje obdržati, obvarovati ali ohranjevati vse staro ali preizkušeno, kar je ostalo v družbeni organizaciji iz prejšnjega sistema. Pomeni varovati se pred novotarijami in reformami s predsodkom, da je staro že samo po sebi dobro, preizkušeno in utrjeno. Konzervativizem pomeni obdržati stvari takšne kot so. Po njem ne kaže nabranih izkušenj iz preteklosti spreminjati, kajti novotarije

²¹ A. Dictionary of Social Sciences, s. 124.

²² Prav tam, s. 9 in 672.

lahko ogrožajo obstoječi red oziroma ureditev. Navadno se konzervativizem pojasnjuje z dveh izhodišč. Po prvem, in to v širšem smislu, je pogled na svet, po katerem se tradicije sprejemajo kot filozofija, ki več velja od tistega, ker osmišlja menjavanje sveta. V ožjem smislu po konzervativizmu pomeni razumevanje, ki brani status quo in se upira vsem novotam, napredku oziroma razvoju, revolucijam in goji pomisleke zoper svobodo mišljenja, ustvarja ter vleče v preteklost ter onemogoča spreminjanje.²³

Nekaj podobnega je s pojavom, ki ga imenujemo **tradicionalizem**. Le-ta predstavlja stalno vračanje na isto stanje ali položaj v preteklosti. Ne teži k spreminjanju, širjenju in uresničevanju novih možnosti.²⁴ Pomeni tudi vsako prizadevanje ali vedenje, s katerima se precenjuje pomen tradicije.²⁵ **S tema pojmom pa se povezujejo še nekateri drugi**, npr. patriarhalizem, dogmatizem in zlasti iz »naših logov« birokratizem, tehnokratizem pa celo liberalizem in etatizem. Za to razmišljanje velja pojasniti le prva dva, kajti ostali so že tako »razvpiti« in zlorabljeni, da se nima sploh nobenega smisla ukvarjati z njimi v kontekstu procesov, ki so obravnavani v tem pisanju. **Patriarhalizem** je najpomembnejši tip dominacije legitimnosti, ki temelji na tradicijah (po M. Webbru), hkrati pa ta pojem izhaja iz razumevanja vloge očeta v družini, ki mu seveda prav tako ne gre odrekati tradicionalnosti. **Dogmatizem** pa je kot sistem nekritičnega sprejemanja določenih doktrin in kot eden od načinov izražanja konzervativizma.²⁶

Procese in pojave konzervativizma, tradicionalizma, patriarhalizma in dogmatizma omenjamo v zvezi z našimi ključnimi pojmi, predvsem zaradi medsebojne tesne povezanosti in zlasti zaradi stereotipij, ki iz njih izhajajo. Kajti tradicijam, navadam, običajem, šegam, ritualom, obredom, ceremonialom, mitom, predsodkom, simbolom, tabujem itd. je predvsem imanentna stereotipnost, to je nespremenljivosti, krutost, trdnost, prepričanost v pravilnost ipd., iz katerih neredko izhaja neupravičeno široko posploševanje in včasih nezmožnost objektivnega opazovanja in analiziranja. Pri tem so stereotipi povezani tudi z raznimi pogledi, stališči, idejami in seveda pogosto izhajajo tudi iz izkušenj.

²³ Sociološki leksikon, s. 296.

²⁴ Prav tam, s. 705.

²⁵ Riječnik sociologije i socialne psihologije, s. 663.

²⁶ Sociološki leksikon, s. 296.

Prenekatero mnenje ali ravnanje je posledica apriornih skupinskih stereotipij, idejnih in moralnih stereotipov in pogosto ljudje gojimo stereotipne načine mišljenja in razmišljanja. Le-ti še naprej vzdržujejo inertnost, rigidnost in vztrajnost.

Toda družbene skupine in posamezniki sčasoma tako **kot ustvarjajo**, po drugi strani **tudi odbirajo** navade, običaje in vse drugo, vključno z mehanizmi in moralo. In če prenekatero dolgo in vztrajno konvencionalizirajo, tako druge zopet zavračajo, da odhajajo iz »arzenala« človeških oblik vedenja, obnašanja in razumevanja. To sklepamo že po prehrabnih tabujih, modi in oblačenju, spolnih navadah, po jeziku, vključno z dialekti (slang), tja do fraz, epitetov in še česa dosti bolj pomembnega.

Vse, ali skoraj vse, kar obravnavamo v tem sestavku **pomeni določena pravila, napotila, navste in zahteve za vedenje in ravnanje**, v katerikoli človeški skupini in v družbi kot celoti. Tako ali drugače pomeni **merila za obnašanje**, ki omogočajo ločevanje prav od neprav, dobro od zla, pošteno od nepoštenega, sprejemljivo od nesprejemljivega itd., zato mimo tega ne more nobena znanost, ki se ukvarja s človekom, zlasti pa ne tista, ki kakorkoli preučuje njegovo življenje in vedenje. To pa niso samo antropologija, sociologija, socialna psihologija, psihologija, psihiatrija, andragogika itd., ampak predvsem tudi kriminologija, kriminalna politika, da ne omenjamo kriminalistike.

To, s čimer se ukvarjamo, ima lahko pozitivne in negativne posledice za posameznika in skupinsko ravnanje, hkrati ko je po drugi plati marsikdaj do določenega trenutka še sprejemljivo, postane kasneje zavrženo in kaznivo. In kolikor včasih vsebuje sestavine preprečevalnosti, ima drugih lahko prispevek v etiologiji deviantnosti.

Sklep

V tem sestavku smo poskušali prikazati moralo, tradicije, navade itd. v njihovi **kontrolni vlogi na področju vedenja**, predvsem v tistem delu, ki je zanimiv za kriminologijo. Ker le-ta v glavnem obravnava vedenjskost, predvsem v smislu izhodišč kazensko-pravnega ločevanja, torej iz pisanih norm, je tisto, s čimer se tu ukvarjamo, dosti širše in globlje, skratka znatno večje in manj obvladljivo. Na stvari, ki jih opisujemo, gledamo kot na mehanizme, ki uravna-

vajo življenje ljudi, ne glede na to v katerem zgodovinskem trenutku in na katerem koncu sveta so, kajti vedno so vodeni od nečesa, v njih in izven njih, pridobljenem skozi preteklost generacij. Predvsem odvisno od ponotranjanja »pravil«, ki jih ljudje določajo v glavnem sami, skupaj z drugimi je, koliko težav imajo z okoljem v svojih interakcijah. Od tod seveda prestopništvo najrazličnejših vrst, ki v glavnem pomeni vedenjsko odklanjanje in nesprejemanje konformizma.

Konformizem je tu ključno vprašanje, ki ga načenjamo s tem, da se moramo zavedati, da je tovrstni »kontrolni sistem«, ki ga obravnavamo, hkrati tudi »kultura«, mimo katere ni mogoče v kateremkoli razmišljanju o človeški kontroli-zaciji. Ta je takšna kakršna je, predvsem posledica preteklosti, čeprav tudi sedanjosti ne gre zametovati. In če se sedanjost še tako trudimo

spreminjati, navadno ne moremo brez tistega, kar je bilo nekoč, pa če se nam zdi še tako smešno, nerazumljivo, kruto in neponovljivo.

Ljudje želimo živeti v harmoniji nenazadnje tudi zaradi strahu za svoje življenje. Od tod potrebe po dominaciji in podrejanju, javnosti in zasebnosti, poslušnosti in represivnosti itd., odvisno na kateri strani je kdo ob ločnici, ki jo predstavlja moč. Moč pa je tista, ki ustvarja nenazadnje tudi moralo in navade z običaji in tradicijami, in zopet moč je bila tista sila, ki jih je sčasoma spreminjala. In ker jo moramo imeti in iz nje ter brez nje ne moremo živeti skupaj, jo je treba napraviti razumno in sprejemljivo, čeprav nazadnje tudi s stvarmi, s katerimi se tu ukvarjamo, ki so za človeštvo verjetno bolj pomembna kot vse pravne norme z vsemi mehanskimi formalne kontrolizacije.

Rokopis končan 15. 7. 1988.

Literatura:

1. **Crime, Criminology and Public Policy** / Ed. R. Hood, London, Heinemann 1974, 650 s.
2. **Delinquency, Crime, and Society** / Ed. J. F. Short. Chicago, University of Chicago Press 1976, 325 s.
3. **A Dictionary of the Social Sciences** / Ed. J. Gould, W. L. Kolb. New York, Free Press 1964, s. 9, 40, 82, 129, 443, 450, 527, 607—608, 641, 694, 710, 723.
4. Eisenberg, U.: **Kriminologie**. Köln, Heymann 1979, 682 s.
5. English, H. & A.: **Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova**. Beograd, Savremena administracija 1972, s. 62, 293, 297, 329, 397, 464, 485, 566.
6. Gaute, J. H., Odell, R.: **Murder »What Dunit«**. London, Cox & Wyman 1984, 461 s.
7. Göppinger, H.: **Kriminologie**. München, Beck 1973, 528 s.
8. Hoefnagels, P.: **The Other Side of Criminology**. Deventer, Kluwer 1973, 181 s.
9. Johnson, E. H.: **Crime, Correction, and Society**. 3rd. Ed. London, Dorsey 1974, 671 s.
10. Kaiser, G.: **Kriminologie**. Karlsruhe, Müller 1973, 264 s.
11. **Leksikon Cankarjeve založbe: Družboslovje**. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979, s. 146, 179, 186, 198, 230, 259, 297, 315.
12. **Leksikon Cankarjeve založbe: Morala in etika / V. Sruk**. Ljubljana, Cankarjeva založba 1986, s. 283.
13. **Lexikon zur Soziologie**. Opladen, Westdeutscher Verlag 1973, s. 361, 455, 456.
14. Lukić, R.: **Sociologija morala**. Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti 1974, 683 s.
15. Mair, L.: **An Introduction to Social Anthropology**. 2nd. Ed. Oxford, Clarendon 1972, 317 s.
16. Mannheim, H.: **Vergleichende Kriminologie**. Stuttgart, Ferdinand Enke 1974, 2 knj.
17. Milutinović, M.: **Kriminologija**. Beograd, Savremena administracija 1985, 485 s.
18. Reid, S. T.: **Crime and Criminology**. Hinsdale, Dryden 1976, 740 s.
19. **Rječnik sociologije i socijalne psihologije** / M. Bosanac et al. Zagreb, Informator 1977, s. 297, 304, 388, 408, 478, 552, 622, 663, 696.
20. **Sociološki leksikon** / ur. R. Lukić. Beograd, Savremena administracija 1982, s. 199, 296, 373, 401, 416, 487—488, 673, 705.
21. Sumner, W. G.: **Folkways**. New York, Mentor 1960, 605 s.
22. Sykes, G.: **Criminology**. New York, Brace Jovanovich 1978, 631 s.
23. Šter, J.: Delavski razred in morala. V: **Morala, razrednost in vloga ZK**. Ljubljana, Komunist 1987, s. 143—177.
24. Šter, J.: Marksizem, etika in zveza komunistov. V: **Morala, razrednost in vloga ZK**. Ljubljana, Komunist 1907, s. 105—113.
25. Wilson, J.: **Thinking About Crime**. New York, Basic 1975, 231 s.

Seznam literature pripravila
Marija Milenković

UDC 316.738

Significance of Morale, Customs, Traditions etc. for Social Control

Pečar dr. Janez Professor of Criminology, Institute of Criminology, Ljubljana, Yugoslavia

In addition to formal legal rules of behavior proscribed by authority, people have regulated their life styles throughout the history above all by observing unwritten laws prescribed by tradition, customs, habits, rituals, morals, myths, taboos, prejudices, symbols, legends, fashion etc. They have all represented a social force which makes people create, repeat, imitate, observe and take into consideration the rules of behaviour, which are adopted involuntarily and unconsciously and which most often arise quite spontaneously. Since they play an important role in various situations and because they also contain (moral) sanctions, they represent very important mechanisms of control and coercion. By their means it is (also) possible to obtain obedience and conformity, since all of these mechanisms function as the means of pressure and repression in cases of perpetrated evil deeds and a reward for expected behavior with the expectation of some

of them with intrinsic negative connotations such as prejudices, taboos. etc. In general, they all create between controllers and their objects certain relations, and the quality of these relations depends above all on the balance of power. For this reason they, as well as the conformity which they introduce, should be modified. Conservatism and traditionalism, as they are used by the unwritten rules of morals, habits, customs etc. often represent an obstacle for development, and stereotypes are not generally considered as something creative, although they do imply culture. This can result in conflicts which can be resolved in various ways, often also by law which adopts these rules and integrates them in its system of behaviour regulation. Morals customs, habits, rituals, myths etc. are nevertheless very important for socialization through informal means.